

Bektaşılığın Gelişiminde Hacı Bektaş Veli'nin Öğrencilerinin Yeri

Harun YILDIZ¹

Öz

Hacı Bektaş Veli, kuşkusuz içinde bulunduğu çevrede yeni bir öğreti inşa etmeye çalışmış olup onun bu çerçevede bazı yeni fikir ve öğretiler ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, içinde bulunduğu ve yaşadığı dönemde onun kurumsallaşmış bir tarikat inşa ettiği anlamına gelmemektedir. Zira Bektaşilik, tasavvufi bir hareket olarak ona nispetle daha sonra oluşmuştur. Bu makalede, Bektaşılığın oluşum ve tarihsel gelişiminde Hacı Bektaş Veli'nin öğrencilerinin nasıl bir rol oynadıkları ve yine bu hareketin teşekkül sürecinde nasıl bir yere sahip oldukları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda araştırmada, Bektaşi anlayışın hem Anadolu, hem de Anadolu dışındaki Balkanlar ve Mısır gibi bölgelere yayılmasında öğrencilerinin önemli bir yere sahip olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sürecinde önemli ölçüde konuyla ilgili ana kaynaklarda yer alan bilgiler doğrultusunda literatür tarama yöntemi takip edilmiştir. Bu noktada Hacı Bektaş Veli'nin Cemal Seyyid, Hacım Sultan ve Sarı İsmail gibi seçkin öğrencilerinin Anadolu'nun değişik bölgelerinde onun fikirlerini yaydıkları, bu şekilde Bektaşılığın oluşumuna katkı sağladıkları görülmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin öğrencilerinin kurmuş oldukları dergâhlarda hem insanları pek çok yönden eğiterek Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesine ciddi anlamda katkı sağladıkları; hem de birlikte yaşadıkları Türkmenlerin konar-göçerlikten yerleşik topluluklar haline gelerek yerleşik hayata geçmeleri için büyük çaba sarf ettikleri söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş Veli, Bektaşilik, Hacım Sultan, Abdal Musa.

The Place of Haji Bektash Veli's Students in the Development of Bektashism

Abstract

Undoubtedly, Haji Bektash Veli tried to build a new teaching in the environment he was in, and it is possible to say that he put forward some new ideas and teachings in this framework. However, this does not mean that he built an institutionalized Sufi order in his name during his lifetime. Because Bektashism, as a Sufi order, was established later about him and gained an institutional identity. In this article, it has tried to reveal what role Haji Bektash Veli's students played in the emergence and historical development of Bektashism and what place they had in the formation process of this movement. In this context, it was determined in the research that his students had an important place in the spread of Bektashi's understanding both in Anatolian geography and outside Anatolia to regions such as the Balkans and Egypt. During the research process, the literature review method was followed in line with the information contained in the main sources on the subject to a large extent. At this point, it seems that Haji Bektash Veli's distinguished students such as Jamal Sayyid, Hajim Sultan, and Sari Ismail spread his ideas in different regions of Anatolia, thus contributing to the formation of Bektashism. We can say that Haji Bektash Veli's students contributed significantly to Anatolia becoming a Turkish homeland by carrying out educating and enlightening people in the dervish lodges they established; It can also be said that they made a great effort to the realization of the Turkomans they lived together in turning from nomads into settled communities and settling into settled life.

Key words: Haji Bektash Veli, Bektashism, Hajim Sultan, Abdal Musa.

Atıf İçin / Please Cite As:

Yıldız, H. (2024). Bektaşılığın gelişiminde Hacı Bektaş Veli'nin öğrencilerinin yeri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1190-1198. doi:10.33206/mjss.1452138

Geliş Tarihi / Received Date: 13.03.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.05.2024

¹ Prof. Dr. - Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Samsun, Türkiye, hyildiz@omu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-8524-0593

Giriş

Hacı Bektaş Veli, ölümünden önce ortaya koymaya çalıştığı dinî hareketin ana ilkelerini belirleyerek yeni bir anlayış ve öğreti inşa etmeye çalışmıştı. Ancak bu öğreti, kendi döneminde kurumsallaşma imkanı bulamamıştı. Bu durum, Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı dönemde tarikat şeklinde kurumsallaşmış bir yapılanmanın olmadığı anlamına gelir. Bununla birlikte onun ölümünden sonra başta takipçileri olmak üzere, mesaj ve öğretilerine değer veren toplum kesimlerinin bir araya gelmesi ile bu anlayışın ilk tezahür ve oluşumlarının görünmeye başladığı dikkat çekmektedir. Zira Bektaşılık, tasavvufi bir hareket olarak ona nispetle sonraki süreçte ortaya çıkarak kurumsal bir yapıya sahip olmuştur.

Hacı Bektaş Veli'nin arkasından öğrencileri ile takipçileri, onun görüş ve fikirleri ile manevi mirasını daha ileriye taşıyarak geliştirdiler. Bunu onlar, hem Hacıbektaş'ta bulunan dergâh çevresinde, hem de Anadolu içerisinde gitmiş oldukları farklı bölgelerde onu Türkmen çevrelerine tanıtmak ve anlatmak suretiyle gerçekleştirdiler. Süreç içerisinde bu durum, Hacı Bektaş Veli'nin fikirlerinin geniş kitlelere yayılmasını hızlandırdı. Bu süreçte onun Cemal Seyyid, Kolu açık Hacım Sultan, Sarı İsmail ve Abdal Musa gibi öğrenci ve takipçilerinin önemli bir yeri vardı. Onun öğrencilerinin Hacı Bektaş Veli'nin fikirlerinin hem Anadolu, hem de Anadolu dışındaki Balkanlar ve Mısır gibi bölgelere yayılmasında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bundan dolayı Hacı Bektaş Veli'nin seçkin öğrencilerinin Bektaşi anlayışın hem oluşumu hem de kurumsallaşma sürecindeki yerlerini göz ardı etmek mümkün değildir.

Bu makalede, Bektaşiliğin Hacı Bektaş Veli sonrasındaki oluşum ve gelişimi, kendi öğrencileri ekseninde ortaya konulmaya ve çözümlenmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede öncelikle, Cemal Seyyid, Hacım Sultan ve Sarı İsmail gibi çok yakın ve seçkin öğrencileri üzerinde durulacak, arkasından Abdal Musa başta olmak üzere Hacı Bektaş Veli'nin düşüncelerini benimseyen diğer öğrencileri ele alınacaktır.

Araştırma sürecinde takip edilen yöntem, önemli ölçüde sosyal bilimlerde uygulanan yöntemlerden biri olan *tasvirî/betimleyici yöntem*dir. Bu noktada konuyla ilgili ana kaynaklarda yer alan bilgilerin çalışmaya yön vermesi amacıyla öncelikle literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu yüzden kaynaklarda yer alan bilgiler betimleyici yöntem takip edilerek incelenmiş ve bu bilgilerin değerlendirmesi yapılmıştır. Bu çerçevede tarafsız/objektif bir bakış tarzı, esas aldığımız temel bir ilke olmuş ve zaman zaman meseleler, *eleştirel bir yaklaşım* ile ele alınarak araştırma sürecinde ulaşılan doğrular ortaya konulmuştur. Ayrıca, fikir ve hadiselerin daha iyi çözümlenmesi amacıyla *fikir ve hadiseler üzerine derinleşmeye* çalışılmıştır. Yine *fikirlerin sosyo-kültürel ve siyasal arka planının araştırılması* suretiyle fikir ve hadiselerin objektif biçimde ortaya konulması hedeflenmiştir.

Söz konusu yöntem ve ilkeler doğrultusunda Hacı Bektaş Veli sonrasında onun düşünceleri etrafında oluşan Bektaşiliğin ortaya çıkışı ve gelişimi, öğrencileri merkez alınarak ortaya konulmuştur. Bu noktada öncelikle Cemal Seyyid, Hacım Sultan ve Sarı İsmail gibi seçkin öğrencileri üzerinde durulmuş, ardından Abdal Musa başta olmak üzere onun görüşlerini benimseyen diğer öğrencileri ele alınmıştır.

Hacı Bektaş Veli sonrasında öğrencileri başta olmak üzere sevenleri ve takipçileri, onun görüş ve öğretilerini sürdürerek Anadolu'nun değişik bölgelerine yayılmasını sağlamışlardır. Bu suretle Bektaşi anlayışın temellerinin atıldığı ve zamanla bu anlayışın geliştirildiği görülmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin özellikle seçkin öğrencilerinin daha önemli ve dikkat çekici işler yaptıkları görüldüğünden, öncelikle onlara değinilmiş; arkasından diğer öğrencilerinin bu süreçteki yerine temas edilmiştir.

Hacı Bektaş Veli'nin Seçkin Öğrencileri

Hacı Bektaş Veli'nin arkasından önemli ölçüde öğrenci ve takipçilerinden oluştuğu görülen Bektaşi çevreler, dikkat çekici aşamalardan geçerek günümüze ulaşmışlardır. Bu noktada Hacı Bektaş Veli'den sonraki ilk oluşum ve yöneliş süreci, bilindiği gibi, dikkat çekici bir tasavvuf hareketi olan *Kalenderilik* ekseninde ortaya çıkmış olup bu süreç, XIII ve XIV. yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Bektaşi anlayış, sonradan özellikle XV. yüzyılda Hacı Bektaş Veli'nin öğretileri ve manevi mirası etrafında şekillenerek kurumsallaşmış, hatta daha sonraki dönemlerde Osmanlı toplum hayatının hemen her sahasında ciddi bir role sahip olmaya başlamıştır. Bu noktada Hacı Bektaş Veli'nin öne çıkardığı fikir, öğreti ve idealler ile artık sonraki süreçte iyice kabul gören ve kabul gördüğü için de toplumda yerleşen erkân ve ritüelleri, önemli ölçüde bir referans çerçevesi haline getirerek kabul eden geniş bir kitle, her zaman var olmuştur.

Bektaşiliğin Hacı Bektaş Veli'nin arkasından yaşanan gelişim sürecinde öğrencilerinin dikkate değer ve anlamlı bir yeri vardır. Bu noktada ifade ettiğimiz, Hacı Bektaş Veli'nin yakın ve seçkin olan öğrencileridir. Burada Hacı Bektaş Veli'nin yakın öğrencileri derken kastettiğimiz şey, hünkârın bizzat yakından

İlgilendiği, bu suretle iyi yetişmelerini sağladığı ve sürekli onun yakın çevresinde bulunan öğrencileridir. Temel bir Bektaşî kaynağı olan Velâyetnâme'nin verdiği bilgilere bakıldığında, öğrencileri arasında özellikle üçünün diğerlerine göre öne çıkarak dikkat çektiği görülmektedir. Bunlar, *Cemal Seyyid*, *Hacım Sultan* ve *Sarı İsmail*'dir. Bunlar, öyle anlaşılmaktadır ki Hacı Bektaş Velî'nin çok yakın ve seçkin olan öğrencileriydi. Yine bu üç öğrencisinin dışında Güvenç Abdal, Barak Baba, Karadonlu Can Baba, Taptuk Emre, Huy Ata, Rasul Baba, İbrahim Hacı, Koçum Seydî, Hızır Samit ile Pir Ebî (Pîrâb Sultan) Sultan gibi öğrencileri de, onun tanınan ve bilinen öğrencileriydi (Gölpınarlı, 1995, s. 38-46, 77-78; M. F. Köprülü, 1979, s. 461).

Burada öncelikle Hacı Bektaş Velî'nin seçkin olan öğrencilerini tanımaya çalışalım. Bu noktada ilk aklı gelen, *Cemal Seyyid*'dir. Cemal Seyyid, Velâyetnâme'nin verdiği bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Hacı Bektaş Velî'nin çok yakın ve önemli öğrencisi idi. Zira Hünkâr'ın en çok değer verdiği ve sevdiği öğrencisi idi; bu yüzden olsa gerek Hünkâr'ın manevi öğretisi ve sırlarına vakıf olup bunları ondan daha iyi bilen kimse görünmüyordu. Bu durum, Cemal Seyyid'in Hacı Bektaş'ın huzurunda diğer öğrencilerinin üst yanında oturmasından da anlaşılabilir. Hacı Bektaş, sohbetlerinde Cemal Seyyid'in sırtını sıvazlayarak "Cemalim, Cemalim..." diye ona seslenirdi. Bundan dolayı Hacı Bektaş Velî'yi güzel bir şekilde onun tanıyıp anladığı tahmin edilebilir.

Cemal Seyyid, Hacı Bektaş Velî'nin ölümüyle birlikte Akdeniz havalisine ve Balıkesir taraflarına giderek faaliyette bulunmuş, Balıkesir'de vefat etmiştir. Burada ifade edilmesi gerekir ki Alevî ocakları içinde '*Seyyid Cemal Sultan ocağı*' ismiyle bilinen bağımsız bir ocağın bulunuyor oluşu, Hacı Bektaş Velî'nin bu öğrencisinin Alevî-Bektaşî geleneği içindeki yerini göstermesi açısından dikkat çekici bir durumdur.²

Hacı Bektaş Velî'nin seçkin olan öğrencileri içerisinde bir diğeri, *Kolu açık Hacım Sultan*'dır. Esas ismi Recep olan Kolu açık Hacım Sultan'ın bazı kaynaklarda Hacı Bektaş Velî'nin bizzat amca oğlu, yani kuzeni olduğu ifade edilmektedir. Onun Hacı Bektaş Velî'nin nazarında önemli bir yere sahip olduğu dikkat çekmektedir; bundan dolayı olsa gerek Hacı Bektaş Velî, tasavvuf kültür ve geleneğinde dikkat çekici bir yeri olan bâtın kılıcını kendisine teslim etmiş, ondan bunu doğruluk üzere kullanmasını ve bununla haksız ve yanlış bir şey yapmamasını istemiş, aksi halde bunun kendisine zarar vereceğini ifade etmiştir. Ne var ki Hacım Sultan, bununla bir hayvana zarar verince Hacı Bektaş Velî, onunla ilgili "kolu tutulması" dediği için bir kolu tutulmuş ve çolak kalmıştır (Gölpınarlı, 1995, s. 81-82; Noyan, 1998, I, 228-229; Ocak, 1996, s. 505-506).

Kolu açık Hacım Sultan, Hacı Bektaş Velî'den sonra aynı zamanda menâkıbnâme günümüze ulaşmış olan tek öğrencisi olma özelliğine sahip olup bu yüzden Bektaşî geleneğinde önemli bir figürdür. Bu menâkıbnâme'ye göre on iki imamların onuncusu Ali en-Nakî'nin torunu olan Hacım Sultan, Alevî ve Bektaşî kültüründe seyyid olarak kabul görür. Yine Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî'nin, Hacı Bektaş Velî'yi onunla beraber insanları eğitmek hedefiyle Anadolu'ya gönderdiği ve bu süreçte hacca birlikte gittikten sonra ardından Anadolu'ya geldikleri kabul edilmektedir. Hacım Sultan, Hünkâr'ın vefatından sonra o dönemde Germiyanogulları Beyliği sınırları içinde olan Uşak ve Kütahya dolaylarına gitmiştir. Burada önce gelmiş olduğu Üveyik isimli köyde sığır çobanlığı yapmış, ardından Sandıklı'ya gitmiştir. Hacım Sultan'ın uğramış olduğu yerlerde garip görüntü ve ilginç giysilerinden dolayı çoğu köylü olan insanlar, ondan önce uzak durarak içlerine almamışlardır; zira o, mürşidi olan Hacı Bektaş gibi saç, sakal, kaş ve kirpiği kazanmış ve belinden üst kısmı giysisiz çıplak olan ilginç bir sufidir. Daha sonra ona alışır ve onu severler. Hacım Sultan, bu bölgeyi gezip dolaştıktan sonra nihayetinde Uşak yakınlarında olan Susuz, günümüzdeki adıyla Hacımköy'e yerleşmiş ve Hacımköy'de bir dergâh kurarak irşad faaliyetlerinde bulunmuş, çeşitli kerametler göstererek pek çok taraftar edinmiştir. Böylece Hacım Sultan, Hacı Bektaş düşüncesinin Uşak, Kütahya ve Afyon çevresinde yaşayan konar-göçer Türkmen toplulukları arasında yayılmasını sağlamıştır (Uşaki, 2009, s. 113).³

² Cemal Seyyid ile ilgili olarak bkz., Ahmed Rıfat Efendi, 1293/1876, s. 180; Gölpınarlı, 1995, s. 6, 79-80; Aksüt, 2009, s. 60.

³ Ayrıca Derviş Burhan tarafından kaleme alınan eser, içerik olarak Kolu açık Hacım Sultan'ın Hacı Bektaş Velî ile Sulucakarahöyük'teki birlikte yaşamını, halifesi unvanıyla önemli bir öğrencisi olarak Kütahya ve Uşak dolaylarına gitmesini ve bu bölgedeki etkinlikleri ile vefatıyla ilgili bilgi ve açıklamaları ifade etmektedir. Eserin bilimsel anlamda tenkitli neşri, ilk olarak Almanya'da Georg Jacob ile Rudolf Tschudi gibi araştırmacılar tarafından ortak yapılmıştır. Yine benzer içerikteki açıklamalar, önemli Bektaşî kaynaklarından biri olan Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'nde de yer almaktadır. Bu çerçevede Hacım Sultan'ın Hacı Bektaş Velî ile beraber hareket etmesi, yine bizzat Hacı Bektaş Velî tarafından öğrencisi ve halifesi olarak Kütahya ve Uşak tarafına gönderilmesi ve bu bölgedeki etkinlikleri ile vefatıyla ilgili bilgiler, velâyetnâme'de de benzer biçimde anlatılmaktadır. Bkz., Derviş Burhan, *Menâkıb-ı Hacım Sultan*, Millet Kütüphanesi, No: 1341; Uşaki, 2009, s. 105-153; Gölpınarlı, 1995, s. 81-85; Gülerer, 2014, s. 17-61, 138-408; Noyan, 1998, I, 226-230; Özmen, 2009, s. 36-104, 105-153; Ocak, 1996, s. 505-506.

Hacı Sultan'ın Alevî-Bektaşî kültür ve geleneğinde dikkat çekici bir yere sahip olduğu görülmekte olup bu durum, cem törenlerinde on iki hizmetin sonuncusu olan "Mihmandar/Kilerci postu"nun '*Hacım Sultan makamı*' şeklinde adlandırılmasından anlaşılmaktadır (Ahmed Rıfat Efendi, 1293/1876, s. 271; Gölpinarlı, 1995, s. 81-85; Noyan, 1998: I, 227-228). Ayrıca, Alevî ocakları içinde '*Hacım Sultan ocağı*' isminde müstakil bir ocağın varlığı da, bunun göstergesidir (Yaman, 2006, s. 109; Gülerer, 2014, s. 73; Aksüt, 2009, s. 227-231).

Hacı Bektaş Velî'nin bir diğer öğrencisi olan *Sarı İsmail*, onun özel hizmetini görmesinin yanı sıra aynı zamanda ibriktarıdır. Onun Hünkâr'ın asıl önemli ve seçkin öğrencilerinden biri oluşu, Hacı Bektaş Velî'nin onu gittiği yerlere yanında götürmesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Hacı Bektaş Velî, hayatının sonlarında vasiyetlerini ona söyleyerek emanet etmiştir. Hacı Bektaş Velî'nin naaşını yıkayan öğrencisi de, yine Sarı İsmail'dir. Hünkâr'ın vefatından sonra Denizli'ye giderek orada kurduğu dergâhta faaliyetlerini sürdürmüştür (Gölpinarlı, 1995, s. 80-81; Noyan, 1998, I, 226-227).

Hacı Bektaş Velî'nin seçkin öğrencileri neler yapmıştır? Hacı Bektaş Velî'nin Cemal Seyyid, Kolu açık Hacım Sultan ve Sarı İsmail gibi seçkin öğrencileri, Anadolu'nun çalkantılı bir döneminde, siyasal, toplumsal ve askeri hareketliliğin yoğun olduğu XIII. yüzyılda önemli ölçüde sınır bölgelerine gitmişler, böylece Hacı Bektaş fikirlerinin Batı Anadolu'ya, hatta Balkan coğrafyasına ulaşmasını sağlamışlardır.⁴ Hacı Bektaş Velî'nin ilk takipçileri, yaşamış oldukları ortamlarda kurdukları dergâh ve zaviyelerde hem insanları eğitime ve irşad etme gibi çalışmalarla Hacı Bektaş Velî'nin fikirlerini yaymış, böylelikle Anadolu'daki İslamlaşma sürecine ciddi anlamda katkıda bulunmuşlar; hem de içinde buldukları ortamlarda Türkmen topluluklarının konar-göçerlikten yerleşik topluluklara dönüşerek yerleşik hayata geçmeleri gibi Anadolu'nun sosyal tarihi açısından dikkat çekici bir toplumsal değişimin meydana gelmesi amacıyla ciddi bir çaba ortaya koymuşlardır.⁵

Hacı Bektaş Velî'nin Diğer Öğrencileri

Hacı Bektaş Velî'nin düşüncelerini takip eden Cemal Seyyid, Hacım Sultan ve Sarı İsmail gibi seçkin öğrencilerinin yanında başka öğrencileri de vardı. Bunlar ise, *Güvenç Abdal*, *Taptuk Emre*, *Barak Baba*, *Karadonlu Can Baba*, *Huy Ata*, *Rasul Baba* ve *Hızır Samit* gibi yine onun öğretilerini takip eden öğrencileri idi. Velâyetnâme'nin verdiği bilgiler ışığında Hacı Bektaş Velî'den sonra bu öğrencileri içinde Güvenç Abdal'ın Karadeniz dolaylarına; Taptuk Emre'nin Sakarya taraflarına; Barak Baba'nın, Bigadiç'e ve Hızır Samit'in ise, Yozgat'a gittiği anlaşılmaktadır.⁶

Burada ifade etmeliyiz ki, Hacı Bektaş Velî'nin özellikle Sulucakarahöyük içinde dergâh kurarak ortaya koymuş olduğu faaliyetler öne çıkarıldığında; onu, Âşıkpaşazâde'nin kendisiyle çelişircesine ifade ettiği gibi (Âşıkpaşazâde, 1332/1914, s. 205) tamamen kendisinden geçmiş, mürşitlik ve müritlik gibi sufi niteliklerden kopmuş durumda meczup ve budala biri gibi olduğu, bu yüzden etrafında hiçbir öğrencisi ve taraftarı olmayan bir kişi şeklinde düşünmenin mümkün olmadığı ve bunun tarihsel gerçeklerle örtüşmediği görülmektedir. Bu noktada yine ifade etmeliyiz ki Âşıkpaşazâde'nin söylediği şeyler, sadece ve sadece Hacı Bektaş Velî'nin bir tarikat kurmadığı gerçeğine işaret edebilir.

Sonraki dönemlerde Alevî ve Bektaşî geleneği, yukarıda ifade etmiş olduğumuz isimlerin arasında bulunmayan, ancak paralel biçimde Hacı Bektaş Velî ile aynı yıllar ya da Hacı Bektaş'tan sonraki dönemlerde yaşamış olan *Sarı Saltık*, *Abdal Musa*, *Karaca Ahmed Sultan*, *Sultan Şücaeddin*, *Geyikli Baba* ile *Akça Koca Sultan* gibi bazı Kalenderî/Melâmî ve Vefâî suflerini de Hacı Bektaş'ın öğrencisi olarak görmüş ve böyle algılamıştır.⁷ Bu algılayış, Hacı Bektaş Velî'den sonraki süreçte XIV ve XV. yüzyıllarda Bektaşî

⁴ Bektaşî anlayışın gelişim ve yayılması ile Bektaşî dergâhlarının coğrafi dağılımı için bkz., Faroqhi, 2003, s. 47-85, 191-193.

⁵ Velâyetnâme'de Hacı Bektaş Velî ile ilgili olarak bir yerde anlatılan, üzerinde bulunduğu duvarı yürüterek, değişik hayvanlar üzerinde kendisine doğru gelen dervişleri karşıladığını açıklayan menkıbeyi (Gölpinarlı, 1995, s. 49), Hacı Bektaş Velî'nin konar-göçer ve göçebe Türkmen topluluklarını yerleşik hayat ile yerleşik kültüre geçişine hazırlayan, bu önemli toplumsal değişmeyi gerçekleştiren bir eylem adamı ve düşünür olarak yorumlamak mümkündür. Ayrıca, bu çerçevede Bektaşî dergâh ve tekkelerinin sosyal ve ekonomik etkinlikleri için bkz., Faroqhi, 2003, s. 87-156, 193-195.

⁶ Hacı Bektaş Velî'nin yakın ve seçkin öğrencileri için bkz., Gölpinarlı, 1995, s. 36, 80-88; Ahmed Rıfat Efendi, 1293/1876, s. 180; Fiğlah, 2006, s. 151-155; Öztürk, 1997, s. 143-151; Noyan, 1998, I, 221-257; Gündoğdu, 2007, s. 207-213; Gündüz, 2010, s. 71-95; Dalkıran, 2007, s. 383-403

⁷ Sözü ettiğimiz bu suflerinin içerisinde, hakkında pek çok anlatı ve rivayetin bulunduğu *Sarı Saltık* (697/1297-98) ile ilgili kabuller, diğer sufilere benzer biçimde, oldukça sorunlu bir içeriğe sahiptir. Bu noktada Ocak'a göre Hacı Bektaş Velî ve Otman Baba velâyetnâmeleri ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi gibi kaynaklardaki menkıbeye dayalı anlatılar, Sarı Saltık'ı Hacı Bektaş'ın öğrencisi, hatta halifesi olarak tasvir ederken; bu kaynaklarla hemen hemen aynı dönemlerde Ebu'l-Hayr Rûmî'nin yazmış olduğu ve Sarı Saltık için daha önemli olarak görülebilecek olan Saltuknâme ise, dikkat çekici biçimde, ikisi arasında bu tür bir ilişkinin bulunduğundan bahsetmemektedir. Bu noktada ortaya çıkan bu durum, Sarı Saltık'ın Bektaşî anlayışın artık teşekkül ve

anlayışın teşekkül etmeye başlaması ve bir tarikat olarak gelişimiyle yakından ilgili olan bir durumdur. Zira ilgili süreçte artık halk arasında büyük ölçüde Hacı Bektaş Velî'nin menkıbeleri yayıldığından dolayı, mitolojik bir Hacı Bektaş inaniş ve kültü oluşmaya başlamış; bununla birlikte onun asıl tarihsel kimliği gölgede kalarak unutulmaya başlanmıştır. Yine yaşanan gelişmelerle birlikte Hacı Bektaş Velî inaniş ve kültürünü merkeze alan Bektaşî çevreleri, Ahiler, Kalenderiler, Vefâiler, Abdallar, Haydarîler ve Işıklar gibi yaygın Sünnî anlayışın dışında görülebilecek tasavvufî cereyanlarla kucaklaşarak bunları kendi bünyesi içine almış ve geniş Bektaşilik şemsiyesi altında kaynaştırmıştır.⁸ Arkasından Bektaşilik, bir tarikat olarak kurumsallaşma aşamalarını süreç içerisinde tamamlamıştır.⁹

Hacı Bektaş Velî'den sonraki süreçte Bektaşî anlayışın gelişiminde Hacı Bektaş Velî'nin öğrenci ve takipçileri arasında özellikle bir şahsiyetin yerininin, diğerlerine göre daha öne çıktığı dikkat çekmektedir; dolayısıyla ona burada özellikle yer vermemiz gerekiyor. O da, bu dervişler arasında ismi sık sık geçen *Abdal Musa* (786/1380 (?))'dır. Hacı Bektaş Velî'yi ölümünden sonraki süreçte geniş kitlelere tanıtan şahsiyetin de daha çok Abdal Musa olduğu anlaşılmaktadır. Erken dönem Osmanlı tarih kaynaklarından birinin yazarı olan Aşıkpaşazâde, bize Abdal Musa ile ilgili güzel bilgiler vermekte ve özetle Hacı Bektaş Velî'nin kültürel miras ve manevî sırlarını onun devam ettirdiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda onun verdiği bilgilere bakarsak:

“Abdal Mûsâ dilerdi bir derviş vardı. Hatun Ana'nın muhibbi idi. Ol zamanda şeyhlik ve müridlik zâhir degüldi. Silsileden dahi fâriğlerdi. Hatun Ana, ol azizün üzerine mezar itti. Geldi, bu Abdal Musa, bunun üzerinde bir nice gün sâkin oldu. Orhan devri geldi, gazalar itdi” (Aşıkpaşazâde, 1332/1914, s. 205).

Aşıkpaşazâde'nin bu açıklamalarından, dolaylı biçimde en azından, Hacı Bektaş Velî'nin manevî olan sır ve emanetlerini Hatun Ana (Fatma Bacı)'ya vermiş olduğu ve Hacı Bektaş'ın arkasından, onun vefatından sonra Hatun Ana'nın Hacı Bektaş'taki zaviyenin başına geçtiği anlaşılmaktadır. Yine Hatun Ana, daha sonra bu manevî öğretiyi ve sırları kendisine gönüllü biçimde bağlı olan Abdal Musa'ya aktarmış ve böylece Abdal Musa, bunları Hatun Ana'dan öğrenmiştir. Abdal Musa, sonraki süreçte Hacı Bektaş'ın tarihsel/gerçek kimlik ve şahsiyetinden, menkıbevi hatta bunun da ötesinde mitolojik bir kimliğe, böyle bir külte dönüşüp bu kült kimliğinin gittiği yerlerde tanınmasını sağlamış ve böylece Hacı Bektaş Velî, onun düşüncelerini benimseyen çevreler arasında bir çeşit kutsallık kazanarak adeta bir iman konusuna dönüşmüştür. Abdal Musa'nın daha sonra Hacı Bektaş Velî'nin tanınması noktasında önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Abdal Musa, XIV. yüzyılda Batı Anadolu coğrafyasında, özellikle Osmanlı topraklarında yaşayıp değişik etkinlikler ortaya koyan Rum Abdalları zümresinin önemli temsilcilerinden biri olup menşe itibarıyla da Azerbaycan'ın Hoy şehrinde dir. Bundan dolayı Horasan erenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Abdal Musa Velâyetnâmesi'ne göre Hacı Bektaş'ın amcası Haydar Ata'nın çocuğu olduğundan dolayı soyunun Hacı Bektaş'a ulaştığı görülür (Abdal Musa Velâyetnâmesi, 1999, s. 55). Bundan dolayı Bektaşî kültür ve an'anesi, onu Hacı Bektaş'la beraber Horasan'dan Anadolu'ya gelen Yesevî dervişlerinden biri olarak kabul eder.

Ülkemiz Alevî-Bektaşî geleneği içerisinde Abdal Musa, tüm bunlardan dolayı *pîr-i sâni* şeklinde adlandırılarak önemli derecede bir saygı ve tazim konusu yapılır, onun önde gelen evliyadan olduğu kabul edilerek neredeyse Hacı Bektaş Velî ile özdeşleştirilir. Yine bu yüzden Alevî-Bektaşî geleneği, Hacı Bektaş Velî'nin amcası Haydar Ata'nın oğlu olarak onu görmüş ve böyle kabullenmiştir (Abdal Musa Velâyetnâmesi, 1999, s. 55; Noyan, 1998, I, 243).

Tasavvufî eğitim ve terbiyesini Hacı Bektaş dergâhında tamamlamış olan, sonraki süreçte aynı dergâhtaki tekke ile türbenin sorumluluğunu üstlenen, hatta dergâhın şeyhi olduğu anlaşılan Abdal Musa'nın birlikte olduğu dervişlerle beraber Orhan Gazi döneminde Osmanlı Beyliği'nin sahip olduğu bölgelere gittiği ve orada fetihlere katılarak önemli başarılar elde ettiği görülmektedir (Aşıkpaşazâde, 1332/1914, s. 205). Böylece Türkmen çevreleri arasında dikkat çekici bir yere de sahip olmuştur. Ancak bununla birlikte onun esas yapmış olduğu iş, Hacı Bektaş Velî'yi, birlikte fetihler yaptığı Osmanlı akıncı ve gazilerine anlatması ve onların Hacı Bektaş'ı tanımlarını sağlamasıdır. Abdal Musa'nın bu faaliyetleri önce

kurumsallaşma aşamasını bitirmesinden sonra, genel Bektaşî şemsiyesi içine yerleştirilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bkz., Ocak, 2002, s. 120-121; İbn es-Serrâc, 2015, s. 64-68, 319-327; M. Fuad Köprülü, 1943, s. 430-440; Kiel, 2009, s. 147-150.

⁸ Osmanlı kültür coğrafyasında XVII. yüzyılda yaşamış müelliflerden biri olan Karakaşzâde Ömer Efendi (1047/1637) de, dolaylı biçimde bu gelişmeye işaret etmektedir. Bkz., Karakaşzâde Ömer Efendi, 1286/1869, s. 5-6.

⁹ Bektaşiliğin tarihsel anlamda gelişimi ve kurumsallaşması için bkz., Ahmed Rifki, 1325/1909, II, 3-26; Noyan, 1998, I, 221-315; Öztürk, 1997, s. 143-191; Gündoğdu, 2007, s. 243-260.

Bursa çevresinde gerçekleştirdiği, arkasından buradan Bergama ve Manisa çevrelerine geçerek bir süre bu bölgede kaldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra buradan da Denizli, Aydın, Yatağan ve Finike yolu üzerinden Antalya çevresine gelerek bugün Elmalı yakınında, o dönemdeki ismiyle Genceli köyü (bugünkü Tekkeköy)'nde bir zaviye kurmuş ve bundan sonraki hayatını burada geçirmiştir.¹⁰

Bektaşi menâkıbnâmeleri içinde Abdal Musa'ya atfedilen hacim itibarıyla küçük bir menâkıbnâme bulunmakta olup bu eserin yazarı bilinmemektedir.¹¹ Eserin, iyi bir inceleme ile Abdal Musa'nın ölümünden sonra dervişleri ve sevenleri tarafından önemli ölçüde onun hayatı üzerine aktarılan sahih şifahi ve yazılı malzemenin toplanarak yazıya dökülmesiyle meydana geldiği anlaşılmaktadır. Abdal Musa'yı anlamak ve tanımak, ayrıca Alevî-Bektaşi inanış ve kültürü içinde sahip olduğu yeri görmek açısından dikkat çekici nitelikler içeren eserin, dil, anlatım ve üslup gibi yönlerden bakıldığında, XV. yüzyılda yazıldığı anlaşılmaktadır. İçerik olarak eser, Abdal Musa'nın dünyaya gelişi, anne babası ve çocukluğu ile başlar; ardından Anadolu'ya göç yoluyla gelmesi, günümüzde Antalya Elmalı ilçesindeki Tekke köyüne yerleşmesi ve burada ortaya koyduğu faaliyetleri ile bu süreçte Kaygusuz Abdal'la ilginç biçimde karşılaşması tasvir edilir. Eserde daha sonra Abdal Musa, Kaygusuz Abdal başta olmak üzere takipçilerine icazet vermiş ve onları Anadolu'nun farklı bölgelerine göndermiştir. Ayrıca eser, Abdal Musa'nın yaşadığı dönem Anadolu'sunda faaliyet halinde olan farklı dinî ve sosyal gruplar üzerinde önemli ve dikkat çekici bilgiler vererek bizi bunlardan haberdar etmektedir. Yine Abdal Musa'nın yaşadığı dönemde faaliyet gösteren derviş topluluklarının hem halk kitleleri hem de siyasal iktidar ile ilişkileri çerçevesinde önemli bilgiler verildiği görülmektedir. Tüm bunlarla birlikte eser içerisinde Abdal Musa'nın yaşadığı dönemde Teke yöresinde yaşamını sürdüren Türkmen teşekküllerinin inanç ve ibadetleri ile sosyal yapıları hakkında ilginç ve önemli malzemeler bulmak mümkündür.

Velâyetnâmesi'ndeki menkıbeler, esasında Abdal Musa'nın Tekkeköy'deki yaşamını anlatır. Buna göre yerleşmiş olduğu köy halkı, onu önce benimsememiş, bu yüzden onu köyde istemeyerek buradan uzaklaştırmaya çalışmışlar; ne var ki ortaya koymuş olduğu olağanüstü hadiselerden hareketle ona yönelik olumsuz tavırlarından vazgeçmişlerdir. Ardından Abdal Musa, bu köyde günümüzde de mevcut olan dergâhını kurarak Bektaşi anlayışın kabul görmesi ve yayılması amacıyla öğrencilerine gerekli eğitim ve öğretimi vermiş ve bu noktada önemli gayretler ortaya koymuştur. Ayrıca, ifade etmemiz gerekir ki XVI. yüzyıldan itibaren Tekkeköy'deki bu dergâh, Bektaşi çevrelerin dört önemli dergâhından biri olarak görülmüştür (Abdal Musa Velâyetnâmesi, 1999, s. 41-56).

Abdal Musa'nın Alevî-Bektaşi geleneği içerisindeki yeri büyüktür. Zira Abdal Musa, sadece Bektaşi çevrelerin olmayıp, Anadolu'da yaşayan hemen bütün Alevî eğilimli toplulukların kutlu ve büyük bir eren olarak kabul edip takdis ettiği önemli sufilerden biridir. Bundan dolayı Anadolu'da yaşayan Alevîliğin temel taşlarından biri olarak görülmüştür. O, Bektaşi anlayış ve düşüncesinin Hacı Bektaş Velî'den sonra gelen ikinci önemli ismi olarak ifade edilebilecek bir erendir. '*Abdal Musa Cemi*' ile birlikte '*Abdal Musa Kurbanı*' gibi isimlerle nitelendirilen cem ve kurban ritüelleri; ayrıca, '*Abdal Musa ocağı*' adıyla bağımsız bir ocağın var olması (Yaman, 2001, s. 875; Gölpınarlı, 1977, s. 792) ve yine pek çok yerde onun türbe ve makamının bulunması, bu gelenek içindeki yerini canlı biçimde göstermektedir. Bunlarla birlikte cem erkânındaki on iki post ritüelinden "Ayakçı postu" olarak ifade edilen on birinci postun, '*Abdal Musa postu*' şeklinde nitelendirilmesi, onun Alevî-Bektaşi düşüncesi içindeki işlevini ortaya koymasından önemlidir (Ahmed Rıfat Efendi, 1293/1876, s. 71; Noyan, 1998, I, 243). Nihayetinde tüm bu örnekler, Abdal Musa'nın Alevî ve Bektaşi zümreler arasında gayet güzel tanındığını ve Alevî-Bektaşi düşüncesinin teşekkülünde, ayrıca doktrin ve edebiyatının oluşumunda oldukça canlı ve dikkat çekici bir yerinin olduğunu göstermektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Hacı Bektaş Velî'nin seçkin öğrencileri başta olmak üzere takipçileri, Bektaşiliğin oluşum ve gelişimi noktasında neler yapmış ve Hacı Bektaş sonrasındaki süreçte neleri başarmışlardır? Hacı Bektaş Velî'nin vefatından sonra öğrencileri, onun misyonunu sürdürerek önceliği bu çerçevede onun fikirlerini yaymaya vermişlerdir. Bunların içinde özellikle seçkin ve nitelikli öğrencileri diyebileceğimiz Cemal Seyyid, Hacım Sultan ve Sarı İsmail'in dikkat çekici bir yeri vardır. Bu üçünün dışında Güvenç Abdal, Taptuk Emre ve Abdal Musa gibi

¹⁰ Geniş bilgi için bkz., *Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi*, 1999, s. 41-55; Ahmed Rıfkı, 1325/1909, II, 37-44; Noyan, 1998, I, 240-247; Gündoğdu, 2007, s. 232-235; Birdoğan, 1999, s. 186-208; M. Fuad Köprülü, 1973, s. 198-206; Orhan F. Köprülü, 1988, s. 64-65; Ocak, 1992, s. 373; Uçar, 2010, s. 273-287.

¹¹ Eserin müellifi tam olarak bilinmemekle birlikte, elimizde bulunan nüsha, 1040/1630'lu yıllarda Veli Dede tarafından istinsah edilmiştir. Bkz., *Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi*, 1999, s. XIV.

diğer öğrenci ve takipçileri de aynı misyonu sürdürerek Hacı Bektaş düşüncesine hizmet etmişler ve bu düşüncenin hem Anadolu'da hem de Balkanlar'da yayılmasını sağlamışlardır.

Anadolu'nun çalkantılı olduğu ve kargaşa içinde bulunduğu bir dönemde ilk Bektaşîler diyebileceğimiz Hacı Bektaş Velî'nin öğrencilerinin faaliyetleriyle birlikte Hacı Bektaş düşüncesi kurumsallaşmış ve Bektaşîlik, artık dinî ve tasavvufî bir hareket haline gelmiştir. Onlar, içlerinde buldukları ortamlarda inşa etmiş oldukları dergâh ve zaviyelerde Anadolu insanını eğitip aydınlatmışlar; bu şekilde Anadolu'nun hem Türk yurdu haline gelmesine, hem de İslamlaşmasına ciddi anlamda katkı sağlamışlardır. Ayrıca, yaşadıkları bölgelerdeki Türkmen çevrelerinin konar-göçer sosyal yapıdan yerleşik topluluklar haline gelerek yerleşik hayata geçmiş olmaları gibi dikkat çekici bir toplumsal dönüşümün gerçekleşmesine yönelik ciddi katkılarının olduğu ifade edilebilir.

Etik Beyan

"Bektaşîliğın Gelişiminde Hacı Bektaş Velî'nin Öğrencilerinin Yeri" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma, herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu makale için etik kurul izni zorunluluğu bulunmamaktadır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada, diğer kişi ve kurumlarla yaşanabilecek herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Not

Bu makale, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi tarafından düzenlenmiş olan "Vefatının 750. Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyasında Hacı Bektaş Velî'nin İzleri Sempozyumu"nda (Bişkek-Kırgızistan: 24-25 Aralık 2021) yazar tarafından sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilerek geliştirilmiş olan halidir.

Kaynakça

- Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi.* (1999). (Haz. A. Güzel). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ahmed Rıfat Efendi. (1293/1876). *Mir'atu'l-Makâsîd fî Def'i'l-Mefâsîd.* İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası.
- Ahmed Rıfki. (1325/1909). *Bektâşî Sırrı.* Dersâdet: Bekir Efendi Matbaası.
- Aksüt, H. (2009). *Aleviler.* Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Âşıkpaşazâde. (1332/1914). *Tevârih-i Âli Osman.* (Nşr. Âli Beğ). İstanbul: Matbaa-i Âmiri.
- Birdoğan, N. (1999). *Alevi Kaynakları 2.* İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Dalkıran, S. (2007). Hacı Bektaş Velî'nin Önde Gelen Halifelerinden Hacım Sultan ve Velâyetnamesi. 2. *Uluslar arası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşîlik Bilgi Şöleni* (ss. 383-403). Ankara: Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları.
- Derviş Burhan. *Menâkıb-ı Hacım Sultan,* Millet Kütüphanesi, No: 1341.
- Faroqhi, S. (2003). *Anadolu'da Bektaşîlik.* (Çev. N. Barın). İstanbul: Simurg Yayınları.
- Fiğlalı, E. R. (2006). *Türkiye'de Alevilik Bektaşîlik.* İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1995). *Velâyet-nâme Menâkıb-ı Hünekâr Hacı Bektaş-ı Velî.* İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gölpınarlı, A. (1977). Kızıl-baş. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi,* 6, 789-795.
- Gülerer, S. (2014). *Hacı Bektaş-ı Velî'nin Halifelerinden Hacım Sultan ve Menâkıbnâmesi.* Uşak: Uşak Akademi Kitap Dağıtım.
- Gündoğdu, C. (2007). *Hacı Bektaş-ı Velî Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım.* Ankara: Aktif Yayıncılık.
- Gündüz, T. (2010). Hacı Bektaş Velî'nin Yol Arkadaşı Kolu Açık Hacım Sultan ve Velâyetnâmesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi,* 55: 71-95.
- İbn es-Serrâc, Muhammed b. Ali. (2015). *Tuffâhu'l-Ervâb ve Miftâhu'l-İrbâb.* (Haz. N. Gürkan, M. N. Bardakçı ve M. S. Sarıkaya). İstanbul: Kitap Yayınları.
- Karakaşzâde Ömer Efendi. (1286). *Nûru'l-Hüdâ Limen İbtedâ.* Dersâdet: Tasvî-i Efkâr Matbaası.
- Kiel, M. (2009). Sarı Saltuk. *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 36: 147-150.
- Köprülü, M. F. (1943). Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları. *Belleten,* 7 (25): 379-522.
- Köprülü, M. F. (1973). Abdal Musa. *Türk Kültürü,* 11 (124): 198-207.
- Köprülü, M. F. (1979). Bektaş. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi,* 2: 461-464.
- Köprülü, O. F. (1988). Abdal Mûsâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 1: 64-65.
- Noyan, B. (1998). *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik.* Ankara: Ardıç Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2002). *Sarı Saltuk Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1992). Bektaşîlik. *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 5: 373-379.
- Ocak, A. Y. (1996). Hacım Sultan. *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 14: 505-506.

- Özmen, İ. (2009). *Hacı Sultan Velayetnamesi ve Ocakları*. Ankara: Dumat Ofset.
- Öztürk, Y. N. (1997). *Taribi Boyunca Bektaşılık*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- Uçar, R. (2010). Pir-i Sani: Abdal Mûsa. *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*. (Ed. H. İ. Bulut). (ss. 273-287). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Uşakı, Ali b. Hacı Mustafa. (2009). *Hacı Sultan Velayetnâmesi ve Ocakları*. (Der. Derviş Burhan, Haz. İ. Özmen). Ankara: Dumat Ofset.
- Yaman, A. (2006). *Kızılbaş Alevi Ocakları*. Ankara: Elips Kitap.
- Yaman, A. (2001). Anadolu Aleviliği'nde Ocak Sistemi ve Dedelik Kurumu. *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri*. (ss. 849-881). Ankara.

EXTENDED ABSTRACT

Undoubtedly, Haji Bektash Veli tried to build a new teaching in the environment he was in, and it is possible to say that he put forward some new ideas and teachings in this framework. However, this does not mean that he built an institutionalized Sufi order in his name during his lifetime. Because Bektashism, as a Sufi order, was established later about him and gained an institutional identity. In this article, it has tried to reveal what role Haji Bektash Veli's students played in the emergence and historical development of Bektashism and what place they had in the formation process of this movement. In this context, it was determined in the research that his students had an important place in the spread of Bektashi's understanding both in Anatolian geography and outside Anatolia to regions such as the Balkans and Egypt. During the research process, the literature review method was followed in line with the information contained in the main sources on the subject to a large extent. At this point, it seems that Haji Bektash Veli's distinguished students such as Jamal Sayyid, Hajim Sultan, and Sari Ismail spread his ideas in different regions of Anatolia, thus contributing to the formation of Bektashism. We can say that Haji Bektash Veli's students contributed significantly to Anatolia becoming a Turkish homeland by carrying out educating and enlightening people in the dervish lodges they established; It can also be said that they made a great effort to the realization of the Turkomans they lived together in turning from nomads into settled communities and settling into settled life. In this article, the formation and development of Bektashism after Haji Bektash Veli will be tried to be revealed and analyzed based on his students. In this context, first of all, we will focus on his very close and distinguished students such as Jamal Sayyid, Hajim Sultan, and Sari Ismail, and then his other students who adopted Haji Bektash Veli's thoughts, especially Abdal Musa, will be discussed. After Haji Bektash Veli, Bektashi circles have gone through important stages and come to the present day. At this point, the first formation and orientation process after Haji Bektash Veli, as it is known, emerged within Kalenderism, an important Sufi thought movement and this process took place in the XIII and XIV centuries. Bektashism emerged and became institutionalized around the traditions of Haji Bektash Veli in the 15th century and even it began to have a great influence in almost every aspect of Ottoman social life in the following years. In this sense, there has always been a large group of people who adopted the beliefs, ideals, and values pioneered by Haji Bektash Veli, as well as the customs and rituals that became institutionalized in the historical process, as a doctrine and paradigm. Haji Bektash Veli's students have a very important place in the development process of Bektashism after him. What we mean at this point are Haji Bektash Veli's close and distinguished students. What we mean here when we say Haji Bektash Veli's close students are the students that the Hunkâr personally cared for, helped raise, and were always in his close circle. When we look at the information provided by Walâyat-nâme, it is noteworthy that three of his students in particular stand out compared to the others. These are Jamal Sayyid, Hajim Sultan and Sari Ismail. It is understood that these were Haji Bektash Veli's very close and distinguished students. Apart from these three students, he also had other well-known students. What did Haji Bektash Veli's distinguished students do? Haji Bektash Veli's distinguished students such as Jamal Sayyid, Open-armed Hajim Sultan, and Sari Ismail mostly went to the border regions in the 13th century, a period of turbulent and intense political, social, and military activity, in Anatolia and spread the thought of Haji Bektash to Western Anatolia and even the Balkans. The first Bektashis spread the thought of Haji Bektash Veli by carrying out educating and enlightening activities in the dervish lodges they established in the regions where they lived, and in this way, they contributed significantly to the Islamization process. In addition, they made great efforts to bring about an important social change, such as the transition of Turkomans from nomadism to settled communities in the regions they lived in. Besides Haji Bektash Veli's distinguished students such as Jamal Sayyid, Hajim Sultan, and Sari Ismail, he had other students who followed his thoughts. These were his students who followed his teachings, such as Guvanj Abdal, Taptuk Emre, Barak Baba, Kharadonli Jan Baba, Khui Ata, Rasul Baba, Ibrahim Haji, Hızır Samit, and Kocum Saydi. In the light of the information

provided by Walāyat-nāme, it is understood that among his students, Guvanj went to the Black Sea region; Taptuk Emre went to the Sakarya side Barak Baba went to Bigadic and Hızır Samit went to Yozgat after Hacı Bektaş Veli. Moreover, at this point, Abdal Musa's activities in the western and southern Anatolia regions are remarkable. Abdal Musa made an effort to make Hacı Bektaş Veli known in these regions and spread his ideas, and he was successful.